

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12 (094)

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ЮРИДИЧНОГО ДОКУМЕНТА TO THE ISSUE HISTORY OF THE LEGAL DOCUMENT

Гиляка О.С.,

*здобувач кафедри теорії держави та права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
виконуючий обов'язки начальника відділу планування та аналізу правових досліджень
Національної академії правових наук України*

Стаття присвячена питанню історії юридичного документа. Наголошено на тому, що сучасні суспільні відносини в різних галузях права вимагають усе більшого правового регулювання. Одним із засобів досягнення правопорядку виступає юридичний документ. Юридичний документ – це поняття, що застосовується в різних галузевих та теоретичних юридичних науках. Акцентується увага, що дослідження юридичних документів є актуальним, оскільки має значення для розробки інших загальнотеоретичних положень (учення про співвідношення юридичних документів, учення про юридичну практику, вчення про джерела права, вчення про юридичні процеси). Робиться висновок, що саме в межах юридичної науки як науки фундаментальної повинен здійснюватися розгляд поняття юридичного документа в його загальному контексті, надання його основних характеристик шляхом узагальнення різноманітних підходів до зазначеної проблематики в інших галузевих науках.

Ключові слова: документ, юридичний документ, правове регулювання, юридична наука, правопорядок, джерело права.

Статья посвящена вопросу истории юридического документа. Отмечено, что современные общественные отношения в различных отраслях права требуют все большего правового регулирования. Одним из средств достижения правопорядка выступает юридический документ. Юридический документ – это понятие, применяемое в различных отраслевых и теоретических юридических науках. Акцентируется внимание, что исследование юридических документов является актуальным, поскольку имеет значение для разработки других общетеоретических положений (учение о соотношении юридических документов, учение о юридической практике, учение об источниках права, учение о юридических процессах). Делается вывод, что именно в рамках юридической науки, как науки фундаментальной, должно осуществляться рассмотрение понятия юридического документа в его общем контексте, изучение его основных характеристик путем обобщения различных подходов к данной проблематике в других отраслевых науках.

Ключевые слова: документ, юридический документ, правовое регулирование, юридическая наука, правопорядок, источник права.

The article deals with the history of the legal document. Emphasized that the social relationships in various areas of law require more regulation. One means of achieving the rule of law is a legal document. Legal document – a concept used in various industry and legal theoretical sciences. The attention that the study of legal documents is relevant, as important to develop other provisions of general (the study of the relationship between legal documents, the doctrine of legal practice, the doctrine of the sources of law, the doctrine of legal processes). The conclusion is that it is within the legal science as fundamental science should be consideration of the concept of legal document in its general context, the provision of its basic characteristics by summarizing the various approaches to the mentioned problems in other sciences industry.

Key words: document, legal document, legal regulation, jurisprudence, law and order, source of law.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні відносини в різних галузях права вимагають усе більшого правового регулювання. Одним із засобів досягнення правопорядку виступає юридичний документ. Юридичний документ – це поняття, що застосовується в різних галузевих та теоретичних юридичних науках. У галузевих юридичних науках і навчальних дисциплінах часто можна зустріти такі правові категорії, як криміналістичний документ, процесуальний документ, документ, що містить державну таємницю, важливий особистий документ, нотаріальний акт, цінний папір тощо. Що ж об'єднує ці різні один

від одного поняття? Усе просто. Зазначені категорії є різновидами юридичного документа.

Саме тому важливо досліджувати юридичний документ на макрорівні як самостійну категорію. Крім того, під час дослідження необхідно вивчати й правила юридичної техніки, оскільки саме їх дотримання допомагає створити грамотний юридичний документ.

Дослідження юридичних документів є актуальним, оскільки має значення для розробки інших загальнотеоретичних положень (учення про співвідношення юридичних документів, учення про юридичну

практику, учення про джерела права, учення про юридичні процеси).

Стан дослідження. Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів показує, що в дослідженні юридичних документів, як правило, зачіпають лише окремі аспекти. Сьогодні є розробленими питання, пов'язані з підготовкою нормативних та індивідуальних правових актів, актів тлумачення норм права, індивідуальних правових договорів та різних юридичних документів. Дослідження юридичного документа як окремої категорії, надання його визначення та характеристика ознак сьогодні в науці досліджено недостатньо.

Дослідження юридичних документів проводяться частіше в галузевих науках і навчальних дисциплінах. У цивільному праві вивчаються інститути договору, довіреності. У цивільному та господарському процесуальному праві значна увага приділяється вивченню позовних заяв, рішень суду тощо. У кримінальному процесі досліджуються різновиди процесуальних документів. Адміністративне право приділяє увагу адміністративному акту.

Виклад основного матеріалу. Нині перед теорією держави та права, яка має загальнотеоретичний статус у системі юридичних наук, постають важливі завдання з оновлення свого змісту, переорієнтації на дослідження державно-правової реальності з огляду на загальноновизнані взірці демократії, функціонування соціальної та правової державності, механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина. Для цього теоретики держави та права мають критично переосмислити ті напрацювання, що були здійснені в попередній період, запропонувати нові науково обґрунтовані підходи до розв'язання актуальних проблем державно-правового розвитку та шляхи їх вирішення. Вітчизняні фахівці в зазначеній галузі правової науки все частіше схиляються до висновку про те, що подальший поступ теорії держави та права повинен здійснюватися на шляху фундаменталізації цієї дисципліни, дослідження загальнотеоретичних проблем становлення, функціонування та розвитку держави та права, розроблення загальних понять, які б мали методологічне значення для галузевих юридичних наук. Серед суспільних наук чільне місце посідає юридична наука, яка спрямована на здобування, узагальнення, систематизацію й використання знань про державно-правову дійсність [1, с. 11, 13].

Саме тому в межах юридичної науки як науки фундаментальної повинен здійснюватися розгляд поняття юридичного документа в його загальному контексті, надання його основних характеристик шляхом узагальнення різноманітних підходів до зазначеної проблематики в інших галузевих науках.

Численні юридичні енциклопедії не містять такого поняття, як юридичний документ. При цьому вони оперують такою дефініцією, як юридичний або правовий акт. У свою чергу юридичний акт – лише один із різновидів юридичного документа, під яким у простішому вимірі розуміється офіційний письмовий документ, що породжує певні правові наслідки.

Не можна оперувати в правовій науці й таким широким поняттям, як документ. Цьому існує низка причин, серед яких основною є те, що не всі документи можуть бути юридичними. Саме тому так важливо в межах теорії держави та права надати визначення «юридичного документа», застосувавши основні методологічні прийоми, розкрити ознаки юридичного документа.

Одним із загальнонаукових методів пізнання державно-правової дійсності в теорії держави та права є історичний метод. Вивчення поняття «юридичного документа» не може бути повноцінним без застосування цього методу.

Поняття «документ» має свою історію. У перекладі з латинської мови документ означає повчання, свідоцтво, доказ, приклад. З найдавніших часів дійшли до нас різні види документів, за допомогою яких ми дізнаємося історію своєї країни, особливості побуту людей і різних відносин, що склалися в далекі часи. Безпосередньо юридичні документи з'явилися відразу ж із появою права. Римське право, яке зіграло основну роль у становленні сучасного права, ввело й величезну кількість юридичних документів. Серед них найбільш відомими є Інституції Гая, різні дигести, кодекси, новели [2, с. 78].

Історія існування документів та документообігу охоплює досить великий період. На кожному етапі свого розвитку документи міняли зміст, форму, атрибути. Починаючи з кінця XIX ст. значно збільшився приріст документів і їх видів. Документи почали відігравати важливу роль у всіх сферах життєдіяльності людини. З їхньою допомогою створюється, систематизується, збирається, накопичується та передається певна інформація. На сьогодні неможливо уявити життя без існування документів, які зайняли свою нішу в практичній діяльності та виконують важливі завдання. Документи покликані полегшити життя людей. А.Ф. Черданцев зазначає: «З документами в кишені (паспортом, цінними паперами) людина може об'їхати весь світ, не обтяжуючи себе ні турботою про засоби транспорту, ні запасами їжі та одягу і навіть не обтяжуючи кишеню готівкою [3, с. 177].

Процес розбудови в Україні інститутів незалежної, демократичної, соціальної, правової держави потребує утвердження в українському суспільстві справедливості, правової та матеріальної захищеності особи, функціонування реального механізму відповідальності особистості і держави, інституцій громадянського суспільства та інститутів держави, подолання політичної кризи та її наслідків, удосконалення та реформування вітчизняного законодавства з врахуванням положень міжнародного права та доктрини, підвищення значення та ролі правової системи для розвитку українського суспільства в цілому. У цьому аспекті набуває особливого значення вивчення питання поняття, класифікації та функцій юридичних документів як необхідної умови побудови інститутів правової, демократичної та соціальної держави в Україні.

Процес реформування державних і суспільних інститутів, який ми спостерігаємо протягом остан-

ніх років, спрямований на формування правової держави та громадянського суспільства. Правове регулювання суспільних відносин здійснюється за допомогою певної системи засобів. Одними із найважливіших із них є юридичні документи, які виступають правовою формою передачі юридично значимої інформації. У зв'язку з розширенням кола учасників правових відносин (органів місцевого самоврядування, індивідуальних підприємців), що не існували довгий час на теренах нашої держави, відокремлення від державного механізму багатьох організацій, документообіг значно збільшився останнім часом та набув нового значення для упорядкування суспільних відносин у державно-правовому полі. Юридичні документи пронизують увесь процес правового регулювання. Насамперед це пов'язано з тим, що самі правила поведінки всіх учасників правових відносин закріплюються в юридичних документах.

Джерелами юридичних документів, що регулювали суспільні відносини на певному етапі суспільного розвитку цивілізації, може бути спадщина класичної політико-правової думки, праці теоретиків права та держави, визначних мислителів минулого.

Так, ще за часів Давнього Сходу права та обов'язки членів суспільства закріплювалися в юридичних документах. У книзі законів Ману зазначено, що з метою визначення в належному порядку обов'язків брахмана й членів інших каст мудрий Ману, який походить від Самосушого, склав цей збірник священних законів. У цьому збірнику повністю викладено священний закон, добродетельність і зло різних діянь людей, а також одвічні правила життя чотирьох каст. Правило життя – вищий закон, викладений у священному одкровенні й записаний у священних законах, через те двічі народжений, хто бажає собі блага, нехай завжди додержує його [4, с. 266].

Крім цього, юридичні документи певної епохи відображають стан суспільних відносин, що існував на конкретному історичному етапі. Це дає можливість науковцям та юристам пізнавати державно-правову дійсність на певному щаблі розвитку. Наприклад, «Слово про Закон і Благодать» Іларіона дає можливість вивчати стан розвитку правових інституцій за часів хрещення Київської Русі: «Про закон Мойсеєм даний і про благодать та істину в Ісусі Христі втілених, і як закон відійшов, і як Благодать та Істина всю землю наповнили, і віра на всі народи розпростерлася, і до нашого народу руського: і похвала кагану нашому Володиміру, за якого ми охрещені були... Отож, про закон, Мойсеєм даний, і про Благодать й Істину, здійсненні через Ісуса Христа, ця повість. І що осягнув Закон, а що – Благодать? Спершу був Закон, а потім Благодать. Спершу тінь, потім – Істина» [5, с. 200].

Завдяки «Слову про Закон і Благодать» Іларіона як різновиду юридичного документа часів Київської Русі можна побачити, що суспільно-правові відносини того часу характеризувалися тісним зв'язком із релігійними постулатами та приписами, останні мали домінуючий вплив під час побудови державних інститутів та суспільних інституцій.

Прикладом юридичного документа, зміст якого встановлює головні принципи побудови та функціонування суспільних відносин в Англії XVII ст., може слугувати «Згода вільного народу Англії» Дж. Лільберна 1649 року.

У тексті зазначеного юридичного документа наголошено: «Після тривалої, виснажливої, найвищою мірою неприродної, жорстокої міжособної війни, викликаної заворушеннями та розбратами серед нас самих, виникли нові смути через невизначеність нашого способу правління та необмеженого свавілля з боку тих, кому була доручена вища або нижча влада; у результаті цього ми випробували численні лиха й нестерпні утиски. Ми серйозно бажаємо справедливо використовувати той сприятливий момент, який Бог дарував нам, щоб зробити націю вільною та щасливою, примирити наші розбіжності й породити любов і дружлюбність між нами, щоб ми могли бути чистими у своїй совісті перед усемогутнім Богом як вільні від пристрасті до приватної вигоди, і ми свідчимо перед усім світом, що наші бажання походять не від злоби до кого-небудь і не з ненависті до окремих думок, але в цілях встановлення миру й благоденства республіки, для попередження чвар й усунення всіх інших лих. Ми укладаємо взаємний договір про встановлення уряду, знищення всякої довільної влади, обмеження як вищої влади, так і всіх підпорядкованих їй влад і видаленні всіх загальновідомих лих» [6, с. 27].

У перерахованих вище статтях викладено засоби, якими має користуватися вільний народ, якому випала добра нагода (і який бажає до своєї слави скористатися ним) повалити всяке ярмо та знищити всякий гніт, звільнити полонених і зробити пригноблених вільними [6, с. 33].

У «Зазивних універсалах» Б. Хмельницького від квітня-травня 1648 року можна побачити політико-правові основи побудови українського суспільства часів гетьманської України.

Так, у тексті цього юридичного документа Б. Хмельницький доводить до відома духовних людей (владик, архімандритів, протопопів, ігуменів, священників та інших слуг домів Божих), а також старшин грецької віри (війтів, буомистрів, радників та інших урядовців) таку інформацію: «Ми знали чимало шкоди та кривди від ляхів і різних панів, які порушили наші права й зневажали наше військо Запорозьке, через що Україна наша і слава і Божі доми мало не загинули, мало не втратили слави, а ми – радості; до того ж проливається кров батьків наших, матерів, братів, сестер, – ось чому я шаблею хочу знищити цього приятеля, пробиваючись за ним до Вісла» [7, с. 176].

Із зазначеного юридичного документа можна отримати інформацію не лише щодо суспільно-політичного устрою нашої держави доби гетьманської України, а й простежити політичні віяння українських політиків того часу, проаналізувати міжнародно-правові відносини, що склалися між Україною та іншими учасниками світового співтовариства того часу.

Необхідно звернути увагу й на «Промову до урядників військових і цивільних козацької України напередодні розриву з Москвою 1708 р.» І. Мазепи як на юридичний документ, що містить у собі інформацію щодо політико-правового курсу нашої держави в XVIII ст.

І. Мазепа зазначав: «Український народ знаходиться між двома проваллями, готовими нас пожертви, коли не виберемо шляху для себе надійного, щоб їх обминути. Воюючи між собою монархи, що зблизили театр війни до границь наших, до того розлючені один на одного, що підвладні їм народи терплять уже і ще перетерплять безодню лиха незмірного, а ми між ними є точка або ціль всього нещастя. Обидва вони через свавільство своє і привласнення необмеженої влади подобляються найстрашнішим деспотам, яких уся Азія і Африка наврог чи коли породжували. І тому подоланий із них і повалений зруйнує собою і державу свою, і оберне її внівець. Жереб держав тих визначила наперед доля рішиться в нашій отчизні і на наших очах, і нам, бачивши загрозу тую, що зібралася над головами нашими, як не помислити й не подумати про себе самих? <...> Коли король шведський, завше переможний, якого вся Європа поважає і боїться, подолає царя російського і зруйнує царство його, то ми з волі переможця неминуче причислені будемо до Польщі й віддані в рабство полякам і на волю його наставника та улюбленця, короля Лещинського, і вже тут нема й не буде місця договорам про наші права та привілеї, та й попередні на теє договори і трактати самі собою скасуються, бо ми, натурально, пороховані будемо, яко завойовані, або зброєю підкорені, отже, будемо раби неключимі, і доля наша остатня буде гірша за першу, якої предки наші від поляків зазнали з таким горем, що сама згадка про неї жах наганяє. А як допустити царя російського вийти переможцем, то вже лиха година прийде до нас од самого царя того; бо ви бачите, що хоч він походить од коліна, вибраного народом з дворянства свого, але, прибравши собі владу необмежену, карає народ той своєвільно, і не тільки свобода та добро народне, але й саме життя його підбиті єдиній волі та забаганці царській. Бачили ви і наслідки деспотизму того, яким він винищив численні родини найбільш варварськими карами за провини, стягнені наклепом та вимушені тиранськими тортурами, що їх ніякий народ стерпіти і перетерпіти не годен» [8, с. 43–44].

Вивчення юридичних документів різних епох та країн дозволяє прийти до висновку, що документи, окрім інформації щодо міжнародно-правових відносин між різними суб'єктами суспільних відносин, впливу релігії на формування державно-правового устрою, містять інформацію щодо уявлень людей про справедливість та рівність як основоположних принципів побудови демократично-правового суспільства.

Прикладом такого документа може слугувати Декларація представників Сполучених Штатів Америки, що зібралася на Загальний конгрес (1776 р.)

[9, с. 27]. У документі зазначено: «Ми виходимо з тієї самоочевидною істини, що всі люди створені рівними і наділені їх Творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких належать життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав людьми засновуються уряди, що черпають свої законні повноваження зі згоди керованих. У випадку, якщо яка-небудь форма уряду стає згубною для самих цих цілей, народ має право змінити або скасувати її і заснувати новий уряд, заснований на таких принципах і формах організації влади, які, як йому представляється, найкращим чином забезпечать людям безпеку і щастя. Зрозуміло, розсудливість вимагає, щоб уряди, встановлені з давніх пір, не змінювалися б під впливом несуттєвих і швидкоплинних обставин; відповідно, весь досвід минулого підтверджує, що люди схильні скоріше зносити пороки до тих пір, поки їх можна терпіти, ніж використовувати своє право скасовувати урядові форми, що стали для них звичними. Але коли довгий ряд зловживань і насильств, незмінно підпорядкованих одній і тій же меті, свідчить про підступний задум змусити народ змиритися з необмеженим деспотизмом, повалення такого уряду і створення нових гарантій безпеки на майбутнє стає правом і обов'язком народу» [10, с. 195].

Зарубіжні вчені, вивчаючи категорію «документ» із точки зору цивільного процесуального права, наголошують, що це письмове вираження думок через звукові позначення, які допускають єдине об'єктивне розуміння сприймань [11, с. 42]. У свою чергу видатний німецький вчений В.Й. Брітц вказує, що до документів слід відносити й електронні документи, і їх репродукції [12, с. 229].

У відомому тлумачному словнику В.І. Даля документ визначається як «всякий важливий діловий папір, а також диплом, свідоцтво» [13, с. 459]. Ф.Ф. Павленков у «Енциклопедичному словнику» розглядає документи лише як письмові джерела, що мають юридичну силу. Він визначає дає таке визначення терміну «документ»: 1) «всякий папір, складений законним порядком і який може служити доказом прав на що-небудь (прав майнових, прав стану, прав на вільне проживання) або виконання будь-яких обов'язків (умови, договори, контракти, ділові докази); 2) взагалі всякий письмовий доказ [14, с. 75].

Висновки. Таким чином, необхідність вивчення юридичних документів полягає в тому, що саме в них відбиваються всі елементи змісту (права та обов'язки, відповідальність, дії учасників правових відносин; результати цих дій; прийоми, засоби та способи їх досягнення; допущені помилки й порушення) і процедурно-процесуальні форми (власне етапи роботи з юридичними документами, юридичні процеси, процедури по прийняттю рішень, правові режими) юридичної практики.

Отже, особливість документа як об'єкта дослідження визначається декількома важливими обставинами. По-перше, документ – це завжди результат цілеспрямованої людської діяльності. Юридичний

документ розробляється як фізичними, так і юридичними особами та може бути як офіційним, так і неофіційним. По-друге, сам документ фіксує який-небудь елемент, фрагмент навколишнього світу (події, явища, процеси, людини тощо) або певні відомості про щось, а нерідко й те, й інше разом. По-третє, фіксація проводиться різними способами на основі застосування в тій чи іншій мірі спеціальних знань, навичок, умінь, технічних засобів.

По-четверте, відображення об'єкта здійснюється на якому-небудь матеріальному носії.

Будь-який юридичний документ формується в процесі правового регулювання. Це положення говорить про те, що залученість юридичного документа в правове регулювання є його відміною ознакою. Крім того, юридичними є документи, які раніше залучалися до процесу правового регулювання, хоча нині вони можуть уже й не бути частиною цього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. докт. юрид. наук, проф. М.В. Цвіка, докт. юрид. наук, проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
2. Ларин М.В. Управление документацией в организациях / М.В. Ларин. – М. : Научная книга, 2002. – 288 с.
3. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: курс лекций : [учеб. пособие для вузов] / А.Ф. Черданцев. – Екатеринбург : Издательство УрГЮА, 1997. – 224 с.
4. Хрестоматія з історії Стародавнього світу : у 3 т. / ред. В.В. Струве; уклад.: М.О. Машкін, Є.С. Голубцова. – пер. з рос. – К. : Радянська школа, 1953– . – Т. 1. – 1953. – 266 с.
5. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / передм. В.О. Шевчук ; упоряд., примітки В. Литвинов. – К. : Дніпро, 2001– . – Т. 1 ; Кн. 1 : Перша третина XVIII ст. – 2001. – 520 с.
6. Сборник документов по истории нового времени стран Европы и Америки (1640–1870) : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед., обучающихся по спец. «История»] / сост.: Е.Е. Юровская. – М. : Высшая школа, 1990. – 255 с.
7. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / упоряд., резюме, примітки В.О. Шевчук. – К. : Дніпро, 2001– . – Т. 3 ; Кн. 2 : Остання чверть XVII – початок XVIII ст. – 2001. – 576 с.
8. Мазепа І.С. Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями... / І.С. Мазепа // Вивід прав України / М.С. Грушевський, І.Я. Франко, М.І. Костомаров та ін. – Львів : МП «Слово», 1991. – 128 с.
9. Американские просветители. Избранные произведения : в 2 / составление и примечания Н.М. Гольдберга ; под общей ред. и со вступ. сл. Б.Э. Быховского. – перевод с англ. – М. : Мысль, 1969– . – Т. 2. – 1969. – 445 с.
10. Антология мировой правовой мысли : в 5 т. / отв. ред. Л.Р. Сюкияйнен. – М. : Мысль, 1999– . – Т. 3 : Европа. Америка XVII – XX вв. – 1999. – 830 с.
11. Schreiber K. Die Urkunde im Zivilprozess / K. Schreiber. – Berlin : Duncker und Humblot, 1982. – 199 s.
12. Britz W.J. Urkundenbeweisrecht und Elektroniktechnologie: eine Studie zur Tauglichkeit gesetzlicher Beweisregeln für elektronische Dokumente und ihre Reproduktionen im Zivilprozess / J.W. Britz. – München : Beck, 1996. – 278 s.
13. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль ; предисл. А.М. Бабкина. – М. : Русский язык, 1978. – Т. 1. – 699 с.
14. Зиновьева Н.Б. Документоведение : [учебно-методическое пособие] / Н.Б. Зиновьева. – М. : Профиздат, 2001. – 208 с.